

REALİST VE İDEALİST ÖZNEİN ÇIKMAZLARI: BERGSONCU BİR ELEŞTİRİ

Ayşegül Baran *

ÖZET

Bu yazı, iki farklı, hatta birbirine zıt dünya anlayışının, realizm ve idealizmin özne anlayışlarına Bergsoncu eleştirileri kapsıyor. Realizm ve idealizmin, birbirinden çok farklı olması beklenen özne anlayışlarının ortak noktasının, nesnel dünyaıyla öznenin algısı arasında ontolojik bir farktan yola çıkarak şekillenmeleri olduğunu göstermeye çalışıyor. Özne sorununun düzlemini değiştirerek farklı bir temelden yola çıkan ve konuya yeni bir bakış getiren Bergson'un özne anlayışının ise özellikle öznenin kendi algısı için daha sağlıklı bir alternatif oluşturduğunu savunuyor.

Anahtar Sözcükler: özne, realizm, idealizm, Bergson, fark

ABSTRACT

This paper contains a Bergsonian critique to subject accounts of realism and idealism; two distinct, even opposing understanding of the world. Even though there is a supposition about subject accounts of realism and idealism, basically that they must be fundamentally different from one another, this paper tries to show that they both are founded upon the same assumption which is: World of the matter is fundamentally different from subject's perception of it. In this paper argument will be that Bergson changed the plane of argument by simply changing above mentioned assumption and his fresh account of subject could be a healthier alternative especially for subject's perception of itself.

Key words: subject, realism, idealism, Bergson, difference

• Yüksek Lisans öğrencisi / Akdeniz Üniversitesi / Felsefe Bölümü
Yazışma adresi: aybaran@hotmail.com

REALİST VE İDEALİST¹ ÖZNEİN ÇIKMAZLARI: BERGSONCU BİR ELEŞTİRİ

İnsan-dünya ilişkisi felsefe tarihi boyunca filozoflar tarafından üstünde en çok durulan konuların başında geliyor. Özne olarak insan dünyadaki nesnelere hakkında ne bilebilir? Yapan özne midir, yoksa düşünen varlık baştan bir belirlenmişliğin içinde midir? Dünyayı ve nesnelere kendi içlerinde bilmek, algılamak mümkün müdür, yoksa algılanan yalnızca gözlerimizin bize oynadığı bir oyundan mı ibarettir? Algıladığımızı düşündüğümüz dünya bizden bağımsız mı, yoksa aktif seyirciler olarak dünyaya içeriğini, anlamını veren biz öznelere temelden bağımlı bir gerçekliği mi var?

Tüm bu sorular insanın varoluşunu anlama çabasının bir sonucu olmakla birlikte, dönüp dolaşıp aynı çıkmazlarda kaybolan cevaplar doğurdular. Tarih boyunca insanın kendini algılayışı değiştikçe cevaplar da yön değiştirdi. Koşullar kontrolümüzden çıktığı zamanlarda dünyanın bizden bağımsız bir varoluşu olduğuna, bırakın dünyayı belirli bir nesneyi bile gerçek haliyle anlayamayacak kadar aciz seyirciler olduğumuza inandık. Dünyayı anlama çabasının nafile bir çaba olduğuna, gerçeğin (!) hep bizim olmadığımız yerde bulunduğu, biz yokken ortaya çıktığına, ulaşılmaz olduğuna kendimizi ikna ettikçe öznelere olarak güçsüzleştik. Gerçeği mistik bulutlar ardından izledik. Aydınlanma öncesinde insan olarak özne bile değildik.

Dünyayı keşfetmeye başladıkça, onu kontrol eden ve işleyen yapılar kurdukça, çalışan makineler yaptıkça kendi algımız da temelden olmasa bile çok değişti. Sonuçta biz yine dünyadan ve bizi kuşatan nesnelere temel olarak farklıydık. Dünya bizden farklı bir öze sahipti ama artık bu özü ona veren, ona anlamını kazandıran, onu yapan bizdik. Her şey bizim algıladığımız kadardı, hatta daha da ileri gittik: Dünya yalnızca bizim düşüncemizde yaşıyordu, bizim dışımızda bir gerçekliğe bile sahip değildi. Yapan özne aydınlanmanın merkezinden dünyayı belirliyordu. Fakat kendimize dönüp böylesi bir yapıcı gücü nereden bulduğumuzu sordüğümüzde verdiğimiz yanıtlar yine tatmin edici olmaktan uzaktı.

¹ Bergson'un kullanmayı tercih ettiği realizm ve idealizm terimleri aynen korunmuştur.

Aslında insan dairesel bir çıkmaz sokakta bir o yana bir bu yana koşarken, hangi yöne gitse diğer tarafa açılan bir kapıyla karşılaşılıyor. Gerçeğe yaklaştığı düşünülen realist bakış, maddeyi anlama çabası içinde onu parçalara ayırırken aslında bütünlüğünden koparıp dünyadaki varoluşunu gizliyor. İnsan aklını temel alan idealist bakış ise realizme cevap vermeye çalışırken onunla aynı düzlemde kalarak dünyanın kendi başına varoluşunu reddediyor, yalnızca insan varlığıyla anlamlı bir dünya resmi çiziyor. Bunu yaparken dayandığı temel olan insan aklının şemasının, işleyişinin nereden geldiğini açıklamak konusunda ortaya çıkan zorluklarda ise yine maddi dünyaya göndermeler yaparak kendini güçsüzleştiriyor.

Bu yazıda iki bakış açısının aslında aynı düzlemdeki sorulara verilen, birbirinden yalnızca ilk bakışta ayrılımlarına rağmen temelde farklı görünen cevaplardan doğduğunu, hatta birbirlerini aynı ön kabullerin çıkmazında tamamladıklarını savunacağım. İnsan ile madde arasında aşılmaz bir uçurum olduğu varsayımıyla soru sormanın bizi tatmin edici cevaplara götürmediğini anlatmaya çalışırken, Henri Bergson'un *imaj* yaklaşımıyla farklı ön kabullerin bizi özne-nesne ikiliğinin yarattığı sıkıntılardan kurtaracağını, gerçeğe daha yakın olduğunu düşündüğüm bir dünyayı algılama şekline ve temelden farklı bir özneye götüreceğini savunacağım.

REALİST ÖZNEİN SINIRLARI

“Realizm temel olarak varolan şeylerin, dış dünyanın insandan ve algılayışından bağımsız olduğu fikrine dayanır.”*(Craig, E., Routledge Encyclopedia of Philosophy, 7239) Realiste göre dünya insan onu algılamasa da vardır. Bir ağacı görmüyor olmak onun orda olduğu gerçeğini değiştirmez. Dünya kendini gerçekleştirmek için insana ihtiyaç duymaz. Kendinde şeyler olarak dünya ve nesnelere varoluşlarını insanın olmadığı yerde ya da algılamadığı biçimlerde gerçekleştirirler. Aslında bu düşünce insan algısının sınırlı bir algı oluşu ön kabulüne dayanır. İnsan ile nesne arasında beş duyu organıyla kurulan köprü de dolayısıyla nesnelere gerçek yapıları, ilişkileri bağlamında sınırlı olacaktır.

Dışarıda, insandan bağımsız bir şekilde varolan ve yaşayan bir nesnelere dünyasının varlığını kabul etmek hiçbir akli başında insan için zor olmayacaktır elbette. Hatta bu varoluşu reddetmek bu iddiayı savunanların akıl sağlığı konusunda şüpheye düşürür bizi. Ancak insandan bağımsız bir nesnelere dünyası fikrini takip etmek de akıl sağlığı açısından aynı derecede şüpheli bir dünya portresi çizer. Biz onu algılayamasak da varolan bir dünyayı kabul etmek, neyi bilebileceğimiz konusunda ciddi sıkıntılar doğurur. Biz algılamasak da denizkızları pekâlâ gerçek olabilir. Realizmin ilk defa Orta Çağ’da dile getirilmiş olmasına bu tür sonuçları düşünüldüğünde şaşmamak gerekir. Terim ilk kullanılışlarında insan algısını aşan bir idealler dünyasının varlığını ifade ediyordu. Plâtoncu anlamda idealler dünyası, evrensellerin (kırmızının kırmızılığı gibi) görünen dünya dışında, ona öncül olarak varolduğu yerdirdi. İdealler dünyasının asıl gerçekliği oluşturduğu, insana görülebilir olanın ise ancak bu gerçekliğin gölgeleri (illüzyonlar) olduğu anlayışı bu sebeple idealist realizm olarak adlandırılır.

Orta Çağ sonrasında ise terim, içeriği açısından dönüşüme uğradı; ancak duyu algılarımızın sınırlı olduğu ön kabulünü koruyarak... Bilinemeyecek idealler dünyası fikri terk edilirken yerini görünen, içinde yaşanan dünya aldı. Orta Çağ’ın karanlığı aydınlanırken nesnelere dünyasının da gördüğümüzden çok daha fazlasını içerdiği bilimin ilerlemesiyle gün geçtikçe daha çok kesinlik kazanıyordu. Bilebileceğimizi düşündüğümüz dünya bizim onu algıladığımızdan farklı olabilirdi. Böylece realizm bakışını duyarımızın sınırlılığını tekrar ederek dünyaya çeviriyordu. Hatta

* Yapılan alıntının çevirisi bana aittir.

bilimden yardım almadan, kendi başımıza hiçbir zaman bütün yönleriyle göremeyeceğimizi düşündüğümüz nesne artık bize gerçekten yabancı bir şeydi.

EDİLGİN ÖZNEİN “KENDİLİK” ALGISI

“İnsan algılamasa da nesne vardır” diyerek hakkını vermeye çalıştığımız dış dünya, bu cümleye gerçekten inandığımız anda bütün gerçekliğini mistik bulutlar ardına saklanarak yitirir. Şimdi bildiğimiz, insan olmasa da orda olan bir şeyin olduğudur, ama bu şeyin ne olduğu konusunda kendi sınırlılığımız yüzünden ancak tahmin yürütebiliriz. Yola çıktığımız fikir bir ağacı görmüyor olmanın onun varolduğu gerçeğini değiştirmemesi kadar ayakları yere basan bir düşünceydi. Şimdi ağacın karşısında durup ona bakarken düşündüğümüz şeyse algıladığımız kadarıyla kendisine *ağaç* dediğimiz bir şeyi gördüğümüz, fakat ne olduğunu kendi başımıza bilemediğimiz, hatta bilemeyeceğimizdir.

Duyuların sınırlılığı düşüncesi, Hume’u işte bu şekilde dış dünyadan şüphe duymaya götürdü. İnsanın bilebileceği şeyler yalnızca duyu organlarıyla algıladığı şeyler olunca Hume, onların insan algısı dışında bir varoluşu olduğunu söylemekte tereddüt eder. Bilebildiğimiz sadece izlenimlerdir. Sadece duyularımızdan yola çıktığımızda, biz orda olmasak da orda olmaya devam eden bir ağaç olduğunu bize kanıtlayan hiçbir şey yoktur. “Aklın bu izlenimlerin izin verdiği alanı aşırp “şey” ile izlenimi birbirinden ayırması mümkün değildir.”* (Stumpf, 1988, s. 412)

İnsan algısına dair sonsuz bir kuşku duyan bu bakış açısı, nesnelere gerçekliğine ulaşmayı istediği ölçüde ondan uzaklaşır. Baştan kabul edilen özne-nesne ayrımı ve algılananın gerçekliğinden duyulan kuşku, özneyi nesne karşısında seyirci olarak konumlandırır. Özne bir tiyatro oyunu izler gibi konumlandıktan sonra izlediğinin gerçekliğine inanmamakta ve kuliste kendisinin bilmediği, yabancı olduğu başka şeyler olduğunu düşünmekte haklıdır. Bu yabancılaşma özellikle öznenin benlik algısında kendini gösterir. Kendini seyirci sandalyesinde bulan özne, edilgindir. İzlediği oyunu etkileme, değiştirme, bozma ya da ona katılma gücünü görmez kendinde. Sırf böyle bir karşıtlığın içine yerleştirildiği için de kendini eksik hisseder. Depresif bir ruh haliyle antraktı beklemekten başka yapacak bir şey kalmamıştır ona.

* Yapılan alıntının çevirisi bana aittir.

Tüm bunlara karşılık en sık dile getirilen itiraz, bilimin gelişmesiyle artık duyu organlarımızın sınırlılığını aştığımız ve nesnelere doğalarına ilişkin bilgi edinme yollarını geliştirdiğimizdir. Bu itiraz oyunda artık etkin bir rol oynadığımızı anlatmaya çalışırken genelde yüksek bir sesle dillendirilir. Ne yazık ki bilim argümanı güçlü bir argüman olmaktan uzaktır. Bilim ne kadar gelişirse gelişsin, algılama süreci bilim dolayımıyla gerçekleşmediği için insan dünyayla karşılaştığında her zaman yalnızdır. Ağacın tohumdan nasıl büyüdüğünü, yapraklarının nasıl yeşil olduğunu, nasıl bir iklim ve toprak yapısı gereksindiğini bilmek insanın ağacı görme deneyimini en azından ilk anda etkilemez. Bu tür bilgiler ilk algıya sonradan eklenen ilinekler olarak özneye ancak düşüncenin dolayımından geçmiş bir güç sanrısı kazandırabilir. Ağaçtan masa yapabileceğini bilen özne, yine kendinden bağımsız varoluşu içinde ağaçla karşılaştığında kendi güçsüzlüğünü hisseder. Hem de bu güçsüzlüğün nedeni şimdi bilim ve teknoloji ile daha da derinlere saklanmıştır. Realist özne kendi algıladığı şekliyle dünyaya güvenmez. Bilim öznenin yaslanacak sağlam bir duvar arama sürecinde bulduğu en sağlam dayanak olmuştur.

İDEALİST ÖZNEİN SINIRSIZLIĞI

Tuhaftır ki realizmin tersine insan algısı temelli bir düşünce sistemi kuran idealizm de, insanın içinde bulunduğu sürekli değişen dünyaya güvenmeyip yaslanacak sağlam bir duvar arama çabasından türemiştir. Aslında ilk bakışta birbirlerine karşıt gibi görünen iki düşünce sistemi olarak neden birbirlerine dönüştüklerini en iyi anlatan da temelde yatan bu yönelimleridir.

Çağdaş anlamıyla *idealizm*, “aklın en temel gerçekliği oluşturduğu, fiziksel dünyanın onun bir görünümü ya da ifadesinden ibaret olduğu fikrine dayanır.”* (Sprigge, T.L.G., Routledge Encyclopedia of Philosophy, 7239) İnsan, yapan özne olarak akıl sahibi varoluşuyla fiziksel dünyanın kendini gerçekleştirmesini sağlar. Ağaç örneğine geri dönecek olursak, artık insan olmasa da orda bulunan bir ağaçtan söz edemeyiz, çünkü ağacın tikel hallerini aşip tümel bir ağaç fikrini oluşturan insandır. Her ağaç birbirinden bir ölçüde farklı olacağı için doğada bulunamayan bu tür birleştirici unsur insan aklına mal edilir. Böylece doğa aklın yapısında şekillenir. Doğada ya da başka herhangi bir canlıda bulunmayan, yalnızca insana has olan akıl her şeye öncül niteliktedir.

İdea terimi ilk olarak Platon tarafından fiziksel dünyanın üstünde, ona öncül ve belirleyici evrenselleri ifade etmek için kullanıldı. Ağacın ağaçlığını oluşturan onun ideası, bu dünyadaki kopyalarıyla karşılaştırılamayacak kadar mükemmel ve tamdı. Mağara metaforunda anlatıldığı gibi içinde yaşanan fiziksel dünya bu idealar evreninin yalnızca belirsiz bir gölgesinden oluşuyordu. İnsanlar mağara duvarına yansıyan gölgelere bakıyor ve gerçekliğin doğası konusunda yanılgıya düşüyorlardı. Burada önemli olan nokta, insan aklının bu idealar evreninden pay almış olmasıdır. Her ne kadar gölgelere, fiziksel dünya illüzyonuna kapılsa da insan aklı bu idealar evreninden pay aldığı için onun gerçekliğine ulaşma imkânına sahiptir. İnsanın amacı dolayısıyla fiziksel ve aldatıcı olanı bırakıp kendi aklını takip ederek ideal olana ulaşmaktır. Gerçeğin bilgisi ancak akıl yoluyla kavranabilir.

Eski Yunanın Batı dünyasına bıraktığı bu gelenek zamanla idealar evreninin dünyaya indirilmesi sonucunu doğurmuştur. Descartes’ın şüphe etmediği tek şeyin düşünen, tasarımılayan bir şeyin varlığı olması bu açıdan Platoncu idealar evreninin akla içselleştirilmesidir. Descartes tasarımılanan

* Yapılan alıntının çevirisi bana aittir.

her türlü içerikten kuşku duyulabilirken içerikten bağımsız (her türlü içerik duyulardan geldiğine göre) bir *düşünen şey* olduğundan kuşku duyulamayacağını söylerken yaslanacak bir duvar arayışı sonucunda kendi aklını buluyordu. Ondan sonra gelen Berkeley duyuları da aklın içine koyarak, fiziksel dünyanın yine akıl tarafından algılandığı gibi duyusal tasarımlardan oluştuğunu, bunun dışında bir gerçekliğinin bulunmadığını söylerken Hume’la şaşırtıcı bir benzerlik içindeydi. Oysa Hume duyusal algının sınırları dışında bir gerçeklik olduğu konusunda akla yatkın hiçbir kanıt bulunmadığı savına realist geleneğin yolunu izleyerek ulaşmıştı. Duyulardan gerçekliğin bilgisine ulaşılamayacağını söyleyen Hume, biz orda yokken ağacın orda olmaya devam etmesi için gerekli koşulları sağlayanın aklın içsel yapısı olduğu sonucuna varmış ve saf aklın araştırılmasında Kant’a ilham olmuştur.

Düşüncenin tarihsel koşullarına bakıldığında meydana gelen bütün bu değişimler oldukça anlam kazanır. Kilisenin egemenliğinde baskıcı, sınırlayıcı ve kapalı geçen, korkutucu hastalıkların tehdidinin güçlü bir şekilde hissedildiği Orta Çağ ticaretin gelişmesiyle artık neredeyse kilise kadar zengin olan ve dışarıdan gelen müdahalelerden rahatsızlık duyan burjuvanın değişen değerleri ile sona ermişti. Başlangıcında insanı baskılayan her türlü sistemden kurtulma çabası olarak kendini gösteren bu hareket yeni bir yapı kuruyor, bu yapının merkezine de doğal olarak insan aklını yerleştiriyordu. İnsan yapımı her şeye duyulan saygı insan aklının kendisine duyulan saygıya dönüşüyor, Orta Çağ’ın tanrısal otoriteleri yerini ayakları yere basan aklın otoritesine bırakıyordu. Akıl, hastalıklara çare buluyor, sanat eserleriyle hayatı güzelleştiriyor, insanları yoksulluklarından kurtarmayı vaat ediyordu. Böyle bir değişim ortamında entelektüel çabaların da dünyanın yeni düzenine uygun bir sistem arayışında insan aklını başkışeye oturtmaları son derece olağandı. İnsan özne olarak etkin, kurucu bir rol üstleniyordu. Bir dizi tema etrafında şekillenen tek bir entelektüel hareket olarak 18. yüzyıl Kıta Avrupası aydınlanması, dogmatizme ve yarattığı kör inançlara karşı özgürlüğü ve bütün insanlar tarafından paylaşılan akli savunuyordu. Karanlık çağında Avrupa kültürünün barbarlığını yaratanın cahillik ve tutuculuk olduğunu öne süren entelektüeller, haçlı seferlerini, kiliseyi ve savaşları bireyin ahlaki gelişimini ve politik grupların oluşumunu geciktirdiği için suçluyorlardı. “Dünyayı anlamaya çalışan filozofların yerini, aydınlanmanın avukatları olarak değiştirmeye kararlı filozoflar alıyordu.”* (Wokler, R., Routledge Encyclopedia of Philosophy, 2440) Kant’ın idealizmi bu koşullar içinde ortaya çıktı. Aydınlanmanın çevresinde şekillendiği filozoflardan biri olmasının sebebi, Kant’ın, ahlaki görev ve otonomi üstünde durarak insan hareketine kaynaklık eden kompleks güdülerini dikkate almamasıydı. Soyut aklın ışığında yasallaşan

* Yapılan alıntının çevirisi bana aittir.

evrensel kurallara bağlılığı, doğru olanı iyi olana tercih etmekteki ısrarı Kant'ı, aydınlanmanın içi boş formalizminin ve öznelliğinin sözcüsü yaptı.

ETKİN ÖZNEİN “KENDİ” ALGISI

Kendisinin de açık bir şekilde ifade ettiği gibi Hume, Kant'ı *dogmatik uykusundan* uyandırmış, rasyonalist bakışına ampirik öğeler katarak yeni bir yön vermişti. Aklın fiziksel dünyayı algılayan yapısına dair soru soran Kant, ağacın, bir kere görüldükten sonra, kafamızı başka bir yöne çevirdiğimizde biraz önce baktığımız yerde olmaya devam edeceğine dair deneyimden gelen bir kanıt olmasa da, bunu aklın içsel özelliklerinden kaynaklanan bir yetenekle bilebildiğimiz sonucuna vardı. Fiziksel dünyaya dair bilginin deneyden başladığı konusunda Hume ile aynı fikirde olmasına karşın, bu bilgiyi edinmenin ön koşullarının akılda saklı olduğunu söyleyen Kant, akı *bilebilirliğin önkoşulsuz koşulu* olarak tanımladı. Kant'a göre akıl fiziksel dünyaya uygun işlemiyor, fiziksel dünya algılanan şekliyle aklın a priori (deneye dayanmayan, deneye öncül) kategorilerinden geçerek belli bir gerçeklik kazanıyordu. Duyumsallığın formları olarak a priori doğalarıyla zaman ve uzam, dolaysız bir verinin, hiçbir aktivite, spontanite, diğer bir deyişle düşünme olmaksızın kavranabilirliğini yaratıyordu. Özne tarafından herhangi bir aktiviteye gerek duymayan içi boş çerçeveler olarak bu saf formlar, nesnelere dünyasına değil, bilişimize aitti. Diğer bir deyişle zaman ve uzam, saf formlar olarak ne nesnelere dünyasının bir özelliği idi, ne de bireysel sezilerin içsel bir parçası. “Sezinin baştan varolabilmesi için gerekli koşulları yaratan kurucu ve ona öncül formlardı.”* (Adorno, 2001, s. 225) Renkli bir gözlükle dünyaya bakar gibi, her şeyi bu gözlük çerçevesinden, gözlükle renklenmiş olarak görebiliyorduk. Kant bu noktada fenomen (deneyim dünyası) ve noumen (dünyanın kendi içindeki gerçekliği, kendinde şey olarak gerçeklik) ayrımını ortaya koyuyor, deneyimlediğimiz dünyayla kendi içinde bir varoluş olarak dünyanın gerçekliği arasında kalın bir sınır çizgisi çiziyordu. Kendi-içinde-şey (thing-in-itself) olarak dünyanın insan tarafından bilinmesi mümkün değildi. Kant'ın idealizmi Platon'un idealer dünyasına benzerliği dikkat çeken bu *noumen* alanını erişilmez bir alan olarak koruyordu. Sonuçta idealist insan da, günlük yaşam deneyiminde ağaçla karşılaştığında onun ağaçlığını hiçbir zaman bilemeyeceğinin sıkıntısını hissederek yine yabancılaşıyor, güçsüzleşiyordu.

Kant bir yandan idealizm ve realizmin aşırı uçlarını törpülemeye çalıştığı, iki geleneği ortak bir noktada buluşturmak istediği, diğer yandan ise kendi düşünce zincirine dürüst davrandığı için bu bilinemezliği ifade ediyordu. Temel sorunun insan-dünya ilişkisi üzerine olduğunu hatırlayıp bu

* Yapılan alıntının çevirisi bana aittir.

ifadenin nasıl bir ayrım barındırdığı üzerine düşünürsek iki aklı başında geleneğin de sonunda bir bilinemezciğe varmalarının nedenini daha açık bir şekilde görebiliriz sanıyorum. İnsan *bu dünyaya fırlatılıp atılmışlığı* içinde çevresini anlamlandırmaya çalışırken baştan buraya ait olmamaktan kaynaklanan yabancılık hissiyle kendinden ayırdığı dünyayı hiçbir zaman anlayamayacağına çaresizliğini yaşıyor. İster dünyadaki nesnelere başlangıç noktası yapsın, ister kendi aklından yola çıksın kendini algılayışı deneyimlediği fiziksel dünyadan ontolojik olarak farklı bir varlık olduğuna inancı çevresinde şekillendiği için hep bir şeyler eksik kalıyor. Seçenekleri kısıtlı: Ya ayaklarını bastığı toprağa çivileyecek kendini, ya da boşlukta sallanırken tanrı muamelesi yaptığı aklına sarılacak sınırsız. Demek ki ontolojik farkta ısrar etmek tartışmayı yeni bir yere götürmüyor. Bergson'un yaptığı gibi sorunun düzlemini değiştirmek ve ön kabulleri bu yeni düzlem içinde belirlemek realist ve idealist öznenin çıkmazlarından kurtarabilir belki bizi.

BERGSON'DA İMAJ OLARAK ÖZNE VE NESNE

Bergson özne-nesne sorusunu *madde nedir* şeklinde formüle ederek başlar işe. Felsefe tarihindeki tüm tartışmaları unutarak başka türlü bir sorgulama yapmak gerektiğini söyleyen Bergson'a göre tartışmalar temel olarak maddenin kendisi ve bizim onu algılayışımız arasındaki farkta düğümlenir. Oysa bu tartışmalardan haberi olmayan sıradan bir insana sorduğumuzda madde hem kendi başına varolan bir şeydir, hem de algıladığımız gibidir. Maddenin kendi başına varoluşu ile insanın onu algılayışı arasında büyük bir fark yoktur genel kaniya göre. Madde kelimesi yerine *imaj* kelimesini kullanmayı öneren Bergson böylece madde kelimesi üzerinde yoğun olarak bulunan farklı, kendi başına varolma vurgularından kurtulmuş olur. Diğer yandan imaj, ilk bakışta algı dışında varolmayan imgeye gönderme yapıyor gibi görünse de aslında kendi başına varolan resimleri de içerdiğinden, en azından yaygın kaniya göre böyle anlaşılabilirdiğinden doğru bir seçimdir. Burada önemli olan realizmin içerdiği *maddenin bağımsız varolma* (presence) durumu ile idealizmin vurgu yaptığı *varlığın temsil edilmesi* (representation) durumunun genel kaniya uygun olarak aynı kelime ile ifade edilebilmesidir. “Bir imaj algıdan bağımsız bir şekilde varolabilir; temsil edilmeden de orda bulunabilir.”* (Bergson, 1919, s. 27) Temsil edilme sürecini eksik kılan, maddenin kendisinde hiçbir zaman algılanamayacak başka bir şey olduğuna bizi inandıran şey aslında bu sürecin kendisinden başka bir şey değildir. Bir şeyin akıldaki imgesi, temsili yalnızca o şeyin kendisine aittir. Devamlı ilişki içinde bulunduğu, etkilediği, etkilendiği diğer bütün sonsuz sayıda imajdan soyutlanıp adeta bir laboratuvar ortamındaymışçasına tek başına temsil edilen imaj elbette bir eksiklik hissi uyandıracaktır. Algıladığımızın dışında kendi-içinde-şey olarak başka şeyleri de içerdiği kanısına neden olan bu eksikliktir. Ancak bu eksiklik kendi-içinde-şeyden değil, bu soyutlama sürecinden kaynaklanır. Bergson'a göre bir imaj hakkındaki gerçeğe ulaşmak istiyorsak yapılması gereken şey imaj üstüne daha çok ışık vererek onu kendi bağlamından koparıp derinlemesine incelemeye çalışmak değildir. Bu onu ancak aktüelliğinden, gerçekte varolma halinden koparır, aslında olmadığı bir şeye dönüştürür.

Bu noktada Bergson'un felsefeye getirdiğine benzer bir yeniliği resim sanatında gerçekleştiren Cezanne'nin tablolarına bakmak konunun daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilir. Bütün bir resim sanatı geleneği için “onlar doğanın resmini yaptılar, biz doğanın kendisinden bir parça yapmaya çalışıyoruz” * (Merleau-Ponty, s. 3) diyen Cezanne, aslında dünyanın yapısındaki bu

* Yapılan alıntının çevirisi bana aittir.

* Yapılan alıntının çevirisi bana aittir.

hareket halinde olma durumunu sezgisel olarak kavramıştı. Bilimi ve sanatı, içinden geldiği fakat yabancılaştığı doğayla yeniden buluşturma çabası Cezanne'ı yeni perspektif arayışlarına götürmüştü. Doğa birbirinden ayrı tek tek maddelerin bir araya gelmesinden oluşmuyordu. İnsana görüldüğü şekliyle doğa boşluksuz bir bütün, bir doluluk halindeydi. İmajlar spontane organizasyonlardan doğan bir düzen içinde birbirlerinin içine giriyorlar, birbirlerinde kayboluyorlar, kayboldukça kendilerini gerçekleştiriyorlardı. İnsanın herhangi bir dolayımından geçmemiş doğrudan algısı da (saf algı) bu gerçekliğe uygundu. Madam Cezanne'ın portresinde arkadaki duvar kâğıtlarının sınırının düz bir çizgi oluşturmaması yaşanan perspektifin gereği idi ve bu perspektif geometrik ya da fotografik bir perspektif değildi. Maddenin kendini var etme halinin perspektifiydi. Ancak çevresinden soyutlanmış, ölü bir duvar kâğıdı sınırı (bir duvarda bile olmayan) düz bir çizgi halinde görülebilirdi. Var olma halindeki madde, kendisini diğer maddelerden ayıran bir tek dış çizgiye, çizgisel bir sınıra sahip değildi. Aksine kendini gerçekleştirme halindeki madde, boşluksuz bir doğada her an yeniden şekilleniyor, bölünemez bir bütünlüğün içinde her an kendini yeniden var ediyordu. Merleau-Ponty “görünümlerin titreşimleri”^{*} (Merleau-Ponty, s. 6) derken varlığın bu devamlı yeniden doğumundan bahsediyordu.

İşte bu aktüellik içinde imaj /madde, aklın dolayımından geçmemiş saf algının nesnesini oluşturur. Ancak Bergson'u izlemeye devam edersek bu ilişkide realizm ve idealizmde gördüğümüz bir özne-nesne ayırımına varamayız. Realizm insan algısını şeylerin doğasından farklı bir öze sahip, yanıltıcı ve sınırlı bulur. İdealizm ise insan aklını nesnelere yöneltilen bir projeksiyon gibi tanımlarken gerçekliği algılanan nesnelere dünyasına değil, algılayanın öznel dünyasına atfeder. Her iki yaklaşımda özne ile nesne arasına aşılabilir bir uçurum yerleştirir. Algı her ikisinde de algıladığı maddeden başka bir yapıda, uzamsallığı olmayan bir şeydir. Öznede, yalnızca özne için, özne içinde gerçekleşir. Nesnelere bu algıya duyarsızdır ya da nesnelere kendileri yapan bu uzamsal olmayan algıdır. Oysa Bergson “insan algısı en saf haliyle şeylerin bir parçasıdır”^{*} (Bergson, 1919, s. 68) der ve algının imajlar içinde bir imaj olduğunu ifade ederek iki gelenekten de kesin bir biçimde ayrılır. Öznenin algısını algıladığı nesnelere dünyasından ontolojik olarak farklı bir statüye yerleştirmez. Algı, bizzat algılanan imajın içindedir. Doğduğu, kendini içinde gerçekleştirdiği yer algılanan dünyanın ta kendisidir. Algılanan, imajdan temel olarak farklı değildir, algının nesnesiyle kendisi arasında yalnızca bir derece farkı vardır. Basitçe, imajla algılanan arasında bir bütün-parça ilişkisi olduğu söylenebilir. Dünyayı algılamamın dünyaya dışsal bir süreç olduğu varsayımını terk ettiğimiz

^{*}Yapılan alıntının çevirisi bana aittir.

anda etken ya da edilgin olmak durumları arasında seçim yapmak zorunda olan bir öznen bahsedemeyiz artık. Dolayısıyla nasıl madde kelimesi *imaja* dönüştüyse, özne kelimesi de üstünde taşıdığı ağır anlamlar dizgesinin zincirinden kurtulabilmek için imajlar içinde *merkezi bir imaja* dönüşmelidir.

MERKEZİ BİR İMAJ OLARAK ÖZNE

Saf algının algılanan imaj içinde kendini gerçekleştirdiğini söylemiştik. Saf algı nesnesinden ayrılamıyorsa Bergson'a imaj algılarımızı bu imajların kendilerinden ayırmanın, bize aralarında yapısal olarak bir fark bulunduğunu düşündürenin ne olduğunu sormamız gerekir. Bergson'a göre merkezi bir imajlar bütünü olarak benliğin rolü bu noktada başlar. Saf algı bir süreci ifade eder. Aslında saf bir zamansallık içerir. Başı ya da sonu olmaksızın devamlı sonsuz sayıda imajda sürüp giden, gerçekleşme halinin, eylemin kendisidir. Bu sürecin sonucu olarak algı ise imajların beden dolayımından geçerken, onun eyleme kapasitesine, ilgisine göre törpülenmesinden ibarettir. "Algıyı imajın kendisinden ayıran bu beden dediğimiz değişken merkezi imajın belirlenimsizlik derecesine göre parçalarının yeniden düzenlenmiş olmasıdır."* (Bergson, 1919, s. 34-35) Algı, algılayanın imajla ilişkisinde bir edimselliği içinde barındırır. Bedenin ilgisi de bu edimsel olana yönelir.

İmajlarla dolu, boşluksuz bir dünyaya doğan insan bu imajlardaki hareket olasılıklarını algı/eylem ile kavrar. Başlangıçta henüz kendini merkezi bir konuma yerleştirmemiş, başka bir imaj olarak çocuk, etrafında değişen imajlara göre yavaş yavaş merkezileşen bir benlik anlayışına ulaşır. Büyüme sürecinde bedenini *ben* olarak tanımlaması, onun tüm değişen, etkilenen imajlar, eylem merkezleri içinde varlığını değişmeden sürdürmesinden kaynaklanır. Tüm hayat boyunca devam eden bir süreç olarak bellekse bir taraftan devinimsel algılardan, diğer taraftan imaj-algılardan oluşur. Devinimsel algı-anılar, harekete yönelen algının yarattığı bedensel hareketini saklarlar. Bir aleti kullanmayı öğrenmek aslında aletin devinimsel algısını bu algı-anılar yardımıyla bedenin öğrenmesidir. Diğer taraftan imaj-anılar ise ilk algının kendisini gerçekleştirdiği gibi, tarihselliği içinde saklayarak bir tür referans oluştururlar. Devinimlerde oluşan bir aksama ya da dikkat halinde geri getirilen imaj-anılar saklandıkları halleriyle, aslında zamansallığın-devinimselliğin dışında kalan bir statü edinirler. Bu iki tür bellek birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. İlk algılar olmazsa bunları tekrarlayan ve bir düzene koyan devinimsel anıların da olamayacağı açıktır.

Algı edimsel olasılıklar olarak *şimdi* ile ilgilidir, köklerini dokunarak, görerek, yaşayarak nesnelere gerçekliğinde bulur. Oysa anı, kelime anlamının da ifade ettiği gibi geçmiştir, artık orda olmayan, bir edimselliği bulunmayandır. Fakat Bergson özellikle birinci türden, devinimsel anıların da algı sürecini düzenlediğini söyler. Başka türlü dünyaya geldiğimiz ilk zamanlarda olduğu gibi,

* Yapılan alıntının çevirisi bana aittir.

maddenin sonsuz olasılıklarında sürüklenirdik. Devinimsel anıların bedenle dünya arasında bir düzen kurma görevi, demek ki şimdi algımızı etkiler. Ancak bazı edimsel olanaklara gözümüzü kapattığımızda var olan dünyada, insanların kurduğu dünyada yaşamayı öğrenebiliriz. Bu da yetişkinler olarak dünyanın biz insanlar için verili olduğunu saydığımız gerçekliğinin aslında sonsuz olasılıklardan yalnızca bir tanesini gerçekleştirmekte olduğunu düşünmemizi sağlar. İnsan doğası olarak bilinen muğlak kavram değişmez değildir. İçine doğduğumuz dünyayla şekillenir. Algı ile anı arasındaki ilişki elbette burada ifade edildiğinden çok daha karmaşıktır ve başka bir yazının konusu olabilir. Bizim için önemli olan kendini merkezi bir imaj olarak tanımlayan öznenin realist ve idealist öznelerin içine düştükleri çıkmazlardan kurtulup kurtulamayacağıdır.

Merkezi bir imaj olarak özne, en başta içinde bulunduğu nesnelere/imağlar dünyasından ontolojik olarak farklı değildir. Dünyayı algılama halindeyken bir yanılsama içinde olmadığını bilir. Dolayısıyla hem realist hem idealist öznenin kendini içinde bulunduğu yalnızlık, yabancılık duygusundan uzaktır. Ne seyirci olma durumunun edilgin yabancılığını hisseder, ne de yapıcı/oyuncu olmanın dehşet verici yalnızlığını. Dünya onun evidir. İnsan doğasının sonsuz belirlenmişliği içinde hapsedilmiş *özneye* göre çok daha fazla özgürlük alanına sahiptir. Yaşadığı hayat yaşayabileceği sonsuz sayıda hayattan sadece biridir. Değişim ona devinimle gelir. Maddeler dünyasını sabit, değişmez bir kütleler yığını olarak görmediği için insan olarak ne ondan üstündür, ne ona bağımlı. *Öznenin* kendine verdiği önem ona yabancıdır. Evinde olmanın verdiği rahatlık, kendine verdiği önemi azaltır. Ölümlü olduğu gerçeği de, onu rahatsız etmez. Saf algının sonsuzluğunda her an yeniden doğmak, matematiksel bir yaşam süresiyle karşılaştırılmayacak kadar değerlidir onun için. İmağların bitmek tükenmek bilmeyen dünyasında keşfedilecek çok şey vardır, her zaman da olacaktır. Merkezi bir imaj olarak o, idealist ve realist öznelerin dünya ile kendi aralarına inşa ettikleri duvarların tam ortasında durur. Onlara kaçırdıkları yaşamı anlatmaya çalışırken kafasını defalarca duvara çarpar. Dünyaya bir kez gözlerini kapatana, bu dünyadan bir şey anlatılamayacağını öğrenmenin rahatsızlığıyla en sonunda ikisini de kendi haline bırakmaktan başka bir şey gelmez elinden.

REFERANSLAR

- Adorno, T. W. (2001) *Kant's Critique of Pure Reason*, Translated by Rodney Livingstone, UK: Polity Press,
- Bergson, H. (1919) *Matter and Memory*, translated by Nancy Margaret Paul and W. Scott Palmer, London: George Allen & Unwin Ltd.
- Merleau-Ponty, M. , *Cezanne's Doubt*, retrieved from <http://faculty.uml.edu/rinnis/cezannedoubt.pdf> on January 17
- Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (1998) London and New York: Routledge
- Stumpf, S. E.(1988) *Elements of Philosophy*, (Ed.) Emily J. Barrose and James R. Besler, Singapore: McGraw-Hill Book Co.